

Amikor egy intézmény húsz éves lesz, nagykorúvá válik, mert már múltja van. Különösen érdekes ez az Oktatáskutató Intézet esetében, amely viharos történelmi időszakban, társadalmi és oktatási reformok közepette élte meg „ifjúságát”. Azt gondoltuk, hogy a történelmi „visszapillantásra” leginkább azok a vezetők (intézet igazgatók) illetékesek, akik a húsz év alatt felelősséget vállaltak az intézet munkájáért. Az Oktatáskutató Intézetnek eddig négy igazgatója volt, és közülük hárman vállalták, hogy elmondják a „történetet”, ahogyan ők látták. Szerencsére a három igazgató nemcsak három „korszakot”, hanem három különböző karakterű értelmiségi és vezetői magatartást reprezentál. Segítségükkel talán sikerült érdekes és hiteles képet adni az intézet történetéről, ami szervesen illeszkedett az oktatás, az oktatáskutatás, és az oktatáspolitikai húsz éves történetébe.

Gaszó Ferenc, az Oktatáskutató Intézet első igazgatója (1981–1983)

Educatio: Hogyan jött létre az Oktatáskutató Intézet?

Gaszó Ferenc: Az intézet 1981-ben alakult meg, de egy ilyen típusú intézet létrehozására az elképzelések már jóval korábban megszülettek. Az 1970-es évek végén az Akadémia keretén belül alakult egy oktatási bizottság Szentágothai akadémikus vezetésével, és ez a munkacsoport mindig beleütközött abba, hogy Magyarországon nincsenek olyan kutatások, amelyek makro szempontból közelítenék meg az oktatási rendszert, hanem inkább csak pedagógiai jellegűek vannak. Pedagógiai intézet akkor volt három is, sőt az Akadémia is létrehozott egy pedagógiai kutatócsoportot, de ezek a hagyományos pedagógiai gondolkodás és megközelítés keretei között vizsgálták az oktatást. Se a gazdasággal való összefüggést, se a politikával vagy a hatalommal való összefüggéseket nem vizsgálták. Akkor még megvolt az Országos Pedagógiai Intézet, volt a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Kutatócsoportja nevű intézet és volt a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont. Látszik, hogy mindháromnak a nevében is benne volt a diszciplináris elkötelezettség. A 70-es évek végén az vetődött fel, hogy ha az oktatásban mást is lehet majd csinálni, és nem csak tantervi reformokat, akkor ahhoz kellene valamilyen információs bázis, hogy megalapozottabb alternatívákat lehessen felvázolni. Pataki Ferencsel való bizottsági együttműködésünk érlelte meg ezeket a gondolatokat. Úgy éreztük, hogy hiányosak az ismereteink erről a dologról, mert a szociológiai jellegű kutatások is inkább csak a társadalmi rétegződéssel és az iskoláztatási esélyekkel összefüggésben közelítették meg a dolgot, de itt ennél sokkal kényesebb kérdések is voltak. A magyar oktatási rendszernek az volt az alapproblémája, hogy teljesen meg volt fosztva mindenféle autonóm mozgás lehetőségétől, tehát alá volt vetve a politikának meg az államigazgatásnak, és ebben a keretben nyilvánvalóan semmiféle komolyabb változás nem volt

elképzelt. Akkor ugyan még kutató voltam, de számomra teljes egészében világos volt, hogy az oktatásnak nem azok az alapvető problémái, amelyek a szakszociológia szintjén vetődnek fel. Tehát nem az iskolázottsági esélykülönbségek újratermelődése az alapprobléma, ami strukturális összefüggésekbe ágyazódik, és minden társadalomban jelen van. Az alapprobléma az volt, hogy Magyarországon egyetlen olyan változás sem indult el, ami az oktatási rendszernek akár nagyon korlátozott átalakulását eredményezte volna. Míg a gazdaságban már elindultak nagyon fontos változások, mint amilyen a rejtett piacosodás, az oktatási szféra a 70-es évek végéig mozdíthatatlan volt. Ezért vetődött fel bennünk, hogy nem tantervi reformokat és hasonló változtatásokat kell csinálni, hanem azt kell megpróbálni, hogy el lehet-e valahogy távolítani az oktatást a direkt politikai irányítástól.

E: Ezek egy politikus gondolatai, Ön viszont egy kutatóintézetet alapított.

G F: Egy kutatóintézettől nem esik rávol az oktatásfejlesztési stratégiák kidolgozása. Az én fejemben egy ilyen intézetnek egyedül az adott értelmet, hogy itt stratégiai jellegű dolgokkal lehet foglalkozni. Mert azt, ami engem kutatási szempontból érdekelt, művelni tudtam az MSZMP Társadalomtudományi Intézetében is, ahol korábban dolgoztam, meg a Közgazdasági Egyetemen is, ahol tanár lettem.

E: Milyen kutatásokat folytatott a Társadalomtudományi Intézetben?

G F: Ott elsősorban az oktatási rendszer és a makrostruktúra kapcsolatával, tehát az iskola-rendszer restruktúráló mechanizmusaival foglalkoztam. Csakhogy ennek kimerültek a lehetőségei. Amit erről akkor tudni lehetett, azt a hazai kutatások elég jól feltárták, tehát itt már olyan borzasztó nagy újdonságokat nem lehetett felfedezni. Vagyis engem, mint kutatót is inspirált, hogy az oktatási rendszert nemcsak a társadalmi tagoltság felől, hanem a társadalom politikai viszonyai felől is meg lehetne közelíteni.

E: Ezt az új oktatási stratégiát a Társadalomtudományi Intézetben nem lehetett volna kidolgozni?

G F: Ott semmiképpen nem lehetett, mert egyrészt nem voltak hozzá partnerek, ilyen típusú kutatást senki nem finanszírozott volna, és lehet, hogy nem is tűrtek volna meg. De volt a dolognak egy személyes mozzanata is, nevezetesen, hogy 1980-ban a Művelődésügyi Minisztériumban miniszter-váltás történt, és Pozsgai Imre lett a miniszter. Korábban egy technokrata típusú miniszter volt, aki nem nagyon érdeklődött ilyen dolgok iránt, Pozsgainak viszont volt affinitása arra, hogy az oktatás területén valamilyen változást elindítson. Ő egy korábbi beszélgetés során tett is egy olyan kijelentést, hogy hajlandó lenne ennek a feltételeit megteremtteni.

E: Hogyan került kapcsolatba Pozsgaival?

G F: Pozsgait én már akkor régen ismertem, mert egy időben ő is dolgozott a Társadalomtudományi Intézetben. Ugyanakkor, ha nem is a nyilvánosság számára, de már készültek elképzelések az oktatási rendszer átalakításáról. Ezt Pozsgai rendelte meg személyes kapcsolatokon keresztül, de volt egy hivatalos formája is a dolognak, amennyiben ő az Akadémia Oktatási Bizottságához fordult, hogy egy fejlesztési stratégia kialakításához adjanak segítséget. Ha jól emlékszem, akkor Berend Ivánt kérte fel az Akadémia egy oktatásfejlesztési stratégia kidolgozására, de ez a dolog aztán nem folytatódott. Minden esetre ez volt az előzménye vagy a háttere az Oktatáskutató megszervezésének, ill. az is hozzátartozik, hogy én forszíroztam, mert fantáziát láttam benne.

E: Mit jelentett ez a gyakorlatban?

G F: Írtam egy elképzelést arról, hogy mi lehetne a feladata egy Oktatáskutató Intézetnek, vagyis leírtam azokat a kutatási irányokat, ahol konkrét empirikus kutatásokat kellene csinálni. Elsősorban nem pedagógiai természetű kutatásokról volt szó, hanem az oktatás és a gazdasági folyamatok összefüggése volt az egyik irány, a másik a társadalmi tagoltság és az

oktatási rendszer kapcsolata volt, ideértve az iskolarendszer áteresztő képességét. A harmadik irány pedig az iskola belső világának szociológiai szempontú vizsgálata, tehát annak a vizsgálata, hogy hogyan működik az iskolarendszer, mint kvázi önálló alrendszer. Benne volt a programban a stratégiai jellegű gondolkodás is, a hazai oktatási rendszer átalakításának lehetséges irányairól és alternatíváiról. Ez már valóban a politikához kötődött, ill. a politikai döntések információs megalapozásául szolgált.

E: Eszerint az Oktatáskutató Intézetet az oktatási rendszer reformjának ambíciója hívta életre.

G F: Ez is benne volt, de benne volt az is, hogy kell csinálni egy olyan intézetet, amely nem pedagógiai szempontból vizsgálja az oktatási rendszert, mert ez hiányzott a magyar tudományból. Elsősorban talán erről volt szó, másfelől pedig arról, hogy történjen meg a stratégiai gondolkodás intézményesülése.

E: Mi történt az Ön által elkészített koncepcióval?

G F: Ez mindössze egy három oldalas szöveg volt, a kutatási irányok rövid leírása és egy költségterv arról, hogy mi kell egy ilyen intézethez, hány emberre lenne szükség és milyen feltételek mellett lehet megcsinálni. Pozsgai ezt egyből elfogadta, és egyúttal felkért engem az intézet megszervezésére. Az alaproblémát az jelentette, hogy se hely nem volt, se pénz. Akkor elkezdődött egy kálvária, ami egyrészt a helykeresésre, másrészt a feltételek megteremtésére vonatkozott. Rögtön fölvetődött, hogy valamelyik működő intézetet meg kell szüntetni, hogy egy másikat lehessen csinálni. Így jött elő az az ötlet, hogy a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont legyen az új intézet alapja. Ezért alakult meg az Oktatáskutató Intézet a Rigó utcában, ahol ez a központ korábban működött. Mivel én nem akartam vállalni, hogy intézetet szüntessek meg, ezért erre a célra a minisztériumban egy bizottság alakult, amelynek az lett a feladata, hogy a feleslegessé váló munkatársakat máshol elhelyezze. A másik feltételem az volt, hogy azt vihessek az új intézetbe, akit akarok. Elkészült az alapító okirat, amelyben azok a feladatok szerepeltek, amit én az előzetes tervben leírtam, és ez miniszteri rendeleteként meg is jelent. Közben kerestem a megfelelő helyet, vagyis jártam a minisztérium nyakára. Fölmerült a Dorottya utca, ahol akkor a Nemzetközi Kultúrkapcsolatok Intézete működött, amit éppen meg akartak szüntetni. Először úgy tűnt, hogy ez lesz a helyünk, de valaki megfúrta azzal, hogy egy ilyen kis intézet számára egy olyan nagy épület luxus lenne. Végül sikerült kialakítani, hogy nézhessünk egy helyet valamelyik irodaházban, és így jutottunk el a Victor Hugo utcába. Ez egy elég jó, modern épület volt, és ott éppen megüresedett egy hely. Én erre rögtön igent mondtam.

E: Az intézet finanszírozása hogyan alakult?

G F: Kialkudtuk a költségvetést. Egyrészt meghatározott számú státust lehetett megjelölni, annak egy átlagbért számolni, továbbá költségkalkulációt csináltunk a kutatási feladatokhoz. Így kijött egy olyan összeg, ami abban az időben viszonylag elfogadható volt. Ezt teljes egészében a minisztérium állta, a minisztérium költségvetési keretén belül biztosították, de az intézet önállóan gazdálkodhatott. A kutatásra szánt pénz alku tárgya volt, amit a minisztérium gazdasági főosztályától kellett kialakítani.

E: Milyen elképzelések szerint válogatta össze az intézet munkatársait?

G F: Próbáltam tájékozódni, hogy hol folyik nem pedagógiai megközelítésű oktatáskutatás. Így került az intézetbe pl. Varga Júlia, aki akkor kezdett oktatásgazdaságtannal foglalkozni. Egy területen volt kiforrott kutatói gárda, az oktatás makrotársadalmi összefüggéseivel foglalkozó szociológusok körében. Ebbe a körbe tartozott Surányi Bálint, aki a Tervgazdasági Intézetben dolgozott, Várhegyi György, aki a Fővárosi Pedagógiai Intézetben, és Liskó Ilna, aki a Társadalomtudományi Intézetben volt kollegám. Makrotársadalmi összefüggésekkel foglalkozott Kozma Tamás is, aki az akadémiai kutatócsoporttól jött át, Inkei Péterrel,

Halász Gáborral és Forrai Katalinnal együtt. És végül átkerültek a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpontnak azok a munkatársai, akik a felsőoktatással, mint intézményrendszerrel foglalkoztak. Őket én személyesen korábban nem ismertem, ajánlások alapján vettem át ezeket a munkatársakat, részben Ladányi Andor javaslatára.

E: Voltak olyan kutatók, akiket semmiképpen nem akart átvenni, pl. Csákó Mihályt, aki korábban szintén a Társadalomtudományi Intézetben volt közös kollégánk.

G F: Csákó Mihály abban az időben a politika számára nagyon nemkívánatos személy volt, és egy újonnan szerveződő intézetnél nem lehetett nagyon sok olyan embert összegyűjteni, aki politikailag problematikusnak számított. Már a szervezés első pillanatától jöttek a kritikák a minisztériumtól és a pártközpontból, hogy itt túlságosan sok a zűrés ember.

E: Mi köze volt ehhez a pártközpontnak?

G F: A pártközpont tudományos és kulturális osztálya mindenbe beleszólt, kifogásolták Várhegyit, kifogásolták Liskót, és kifogásolták Forintos Györgyöt, akinek 56-os múltja volt. Aggódtak, hogy ez egy ellenzéki gyűjtőhely lesz.

E: Milyen formában érkeztek ezek az aggodalmak?

G F: Üzentek. Aztán volt egy párttitkár is az intézetben, és a pártszervezetnek egyébként is egyetértési joga volt a kinevezéseknél. Volt egy adminisztratív helyettesem is, és ők a párttitkárral együtt mindenféle intelmeket közvetítettek nekem.

E: Forintos Györgyöt végül is hogy sikerült felvenni?

G F: Nagyon nehezen. Ő korábban a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpontban dolgozott, én már korábbról ismertem, és tudtam, hogy ő egy komoly gondolkodású, jó kutató, aki beleillene egy ilyen intézetbe. Ezenkívül semmilyen munkája nem volt, és tudtam, hogy kétségbeesett helyzetben van. Nem jelentettem be előre, hogy őt át akarom venni főállásban, csak egyszerűen felvettem. Aztán utólag jöttek, hogy tudom-e, hogy ő tiltólistán van. Mire mondtam, hogy nem, mert én még soha nem láttam semmilyen tiltólistát.

E: Azt akarták, hogy küldje el?

G F: *Nem, de azt mondták, hogy nem kellett volna felvenni.*

E: Solt Ottilia sem kerülhetett az intézetbe, aki korábban Várhegyivel dolgozott együtt.

G F: Ő félállásban ott volt egy darabig, de miatta pl. állandó intervenciók voltak, intézetben belülről is és kívülről is. Fel sem merülhetett, hogy neki teljes állást adjunk. A legkeményebb ellenzékiet nem lehetett felvenni. A minisztériumnak volt egy személyzeti főosztálya, és amikor összeállt egy névsor, azok megnézték, és kihúzták a problematikus neveket. De az is előfordult, hogy én fölvettem embereket, és utána jött a szöveg, hogy ezek mit keresnek itt. A Solt Ottilia félállását is rögtön befújta valaki a minisztériumnak, úgyhogy amikor befejezték Várhegyivel a kutatást, nem lehetett szerződni vele tovább.

E: Mennyire felelt meg az Oktatókutató Intézet összetétele az előzetes elképzeléseinek?

G F: Egy kicsit vegyesre sikeredett a dolog. Az én előzetes elképzeléseimhez képest egy kicsit túl sok volt a Felsőoktatási Pedagógiai Központból átkerült munkatárs, akiket a minisztérium nem tudott máshova elhelyezni, és akiket végül is státusszal együtt az intézetnek adott. Ezeket az embereket nem én hívtam oda, hanem a minisztériumi elhelyező bizottságtól kaptam. Ezek között az emberek között volt négy-öt olyan ember, aki véleményem szerint kutatásra alkalmatlan volt.

E: Nem lehetett volna elküldeni őket?

G F: Ez volt a tervem, de ezt ilyen rövid idő alatt nem lehetett megvalósítani.

E: A párttitkár és az igazgatóhelyettes személyéről ki döntött?

G F: A párttitkár személyébe semmilyen bebeszólásom nem volt. Az igazgatóhelyettest pedig a minisztérium tette oda adminisztratív helyettesnek azzal, hogy én nevezhetem ki a tudomá-

nyos igazgatóhelyettes. Ezt később meg is tettem, és Kozma Tamás lett a helyettesem. Az adminisztratív igazgató személye viszont a minisztérium erős kikötése volt.

E: Mitől függött, hogy milyen kutatások indulnak az intézetben?

G F: Az két dologon múltott, egyrészt rajtam, másrészt a kutatókon. Olyasmi nem volt, hogy valakire rákényszerítettek volna valamilyen kutatási témát. Mindenki megjelölte, hogy az intézet keretében milyen témával akar foglalkozni, de figyelembe kellett venni az intézet profilját, tehát abba illeszkedő kutatásokat kellett csinálni. Nekem egyrészt az volt a dolgom, hogy próbáljak támogatást szerezni ezekhez a kutatásokhoz, másrésztől összeállítottam egy intézeti kutatási programot, amit minden esztendőben el kellett küldeni a minisztériumnak, és persze be kellett számolni az előző év kutatásairól. Én eleve olyan embereket próbáltam az intézetbe hívni, akik már korábban az intézet profiljába illeszkedő kutatásokkal foglalkoztak, vagy ilyen ambíciójuk volt.

E: Milyen fontosabb kutatásokra emlékszik vissza?

G F: Volt az a kutatás, amit Várhegyiek csináltak, amelyben megpróbálták összekapcsolni a kutatást valamilyen kompenzatórikus programmal, és azt vizsgálták, hogy lehetséges-e egyáltalán olyan iskolai tevékenységet kialakítani a hátrányos helyzetű gyerekek körében, ami tényleg javítja az esélyeket. Zsolnai Józsefet is azért hívtam oda az intézetbe, mert azzal az ígérettel jelentkezett, hogy neki van egy olyan programja, amelyről feltételezhető, hogy alkalmas a hátrány-kompenzálásra. Ez volt a NYIK. Aztán a Várhegyiek tesztelték a programot, és kiderült, hogy a program jó, de elsősorban nem a hátrány-kompenzálásra alkalmas. Aztán volt a Kozma Tamás csoportja, amelyik akkor települési-földrajzi metszetben vizsgálta az oktatási problémákat, ill. a településhálózat és az oktatás összefüggéseit. Aztán elég érdekes dolog volt az, amit Halász Gábor kezdett el csinálni az oktatásirányítással kapcsolatban. A felsőoktatási csoport kutatásaira nem emlékszem, ott nem voltak jelentősebb dolgok, kivéve Ladányi Andor kutatásait, aki azért mindig tudott érdekes dolgokat mondani.

E: A kutatásokat a minisztérium finanszírozta?

G F: Jobbára igen, de akkor már voltak ilyen középtávú kutatási és oktatásfejlesztési programok, és onnan is tudtunk pénzt szerezni.

E: És mi lett az eredeti elképzelésével, az oktatási reform megalapozásával?

G F: Ehhez végül is a kutatásoknak nem sok közük volt, de ezzel lehetett megalapozni az intézetet, ill. ezzel lehetett eladni a minisztériumban.

E: Előfordult, hogy a minisztérium felhasználta valamelyik kutatás eredményeit?

G F: A minisztériumban akkor bonyolult helyzet volt. Az első két évben még Pozsgai volt a miniszter, de a második évben már lehetett látni, hogy őt onnan előbb-utóbb kirúgják, tehát rosszabbodott a helyzete.

E: Miért váltották le?

G F: Összeütközött az Aczéllal.

E: Ön milyen kapcsolatban volt akkor Aczéllal?

G F: Személyes kapcsolatban voltunk, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy bizonyos elképzeléseimet, amikről úgy gondoltam, hogy fontosak, megpróbáltam eladni Aczélnek. Már akkor kapcsolatba kerültünk, amikor elkezdtük Berend Iván vezetésével az oktatásfejlesztési stratégiát kidolgozni. Ebben a munkacsoportban Ferge Zsuzsával, Pataki Ferencsel és egy tervhivatali emberrel dolgoztunk együtt. Berend Iván ezt a munkát úgy próbálta védeni, hogy megszerezte hozzá Aczél közvetlen támogatását, pl. kieszközölte, hogy ez a társaság személyesen is találkozzon Aczéllal. Ez a munka eredetileg akadémiai keretben indult, de aztán becsatolódott Pozsgaihoz, amikor ő lett a miniszter. Akkor ő külön is felkérte ezt a társaságot a reform-koncepció elkészítésére. Végül is nem készült el egy konszenzusos mun-

ka, mert mindenki másképp gondolta a dolgot. Mi Patakival írtunk egy elképzelést, aminek a nagy része meg is jelent a Szociológia c. folyóiratban, Ferge Zuzsa írt egy másikat, és az is megjelent. Vagyis különböző variánsok készültek el, és akkor ezeket elneveztük reform-alternatíváknak, és végül is ez jutott el az Aczélhoz. A mi elképzelésünknek az volt a lényege, hogy a magyar oktatási rendszer fejlesztési stratégiáját meg kell változtatni. A korábbi nagy tantervi reformok teljesen alkalmatlanok arra, hogy az oktatási rendszert új fejlődési pályára lehessen állítani, mert ennek nem a tantervi reform a feltétele, hanem az iskolai autonómia. Amíg ennek nincsenek meg az irányítási és finanszírozási feltételei, addig semmilyen lényeges változás nem várható. A másik gondolatunk az volt, hogy nem az iskolastruktúrát kell megváltoztatni, tehát nem az a kérdés, hogy melyik iskolatípusban hány évig folyik az oktatás, hanem az, hogy meg kell teremteni az iskolák önfejlődésének a lehetőségét. És akkor sem az egyik merev szerkezetet kell felváltani egy másik merev szerkezettel, hanem egy variabilisebb struktúra feltételeit kell megteremteni. Tehát magát az oktatási rendszert kell alkalmassá tenni az önfejlődésre, a társadalmi igényekhez való rugalmasabb alkalmazkodásra.

E: Egy ilyen reformra akkor látott lehetőséget?

G F: Igen, én úgy gondoltam, hogy a 80-as évek közepén el lehetne kezdeni egy ilyen reformot. Az oktatás akkor Magyarországon teljes válságban volt. Az iskola áteresztő képességét nem tágították, hiány volt mindenből, tanteremből, tanárból, és csődben volt a 78-as tantervi reform. Ebben a szituációban meg lehetett kísérelni egy másfajta elgondolású reformot. Akkor már mindenki tudta, hogy ha nem sikerül az iskolarendszert leválasztani a direkt politikai irányításról, akkor minden marad a régiiben. Én azért vállaltam el a miniszterhelyetteséget, hogy ezt megvalósítsam. Akkor úgy tűnt számomra, hogy ha nem is optimális formában, de bizonyos dolgokat ebből az elképzelésből meg lehet valósítani.

E: Mitől volt ilyen optimista?

G F: Akkor már a gazdaságban is beindultak a változások, kialakult a gazdasági menedzserek relatív önállósága, tehát a gazdaságban megszűnt a szigorú, központi politikai irányítás. Erre az analógiára gondoltam én, hogy az oktatásban is meg lehet kísérelni egy jelentősebb változtatást.

E: Mit szólt ehhez az elképzeléshez Aczél elvtárs?

G F: Amikor én erről az elképzelésről beszéltem vele, úgy tűnt, hogy legalábbis nem fogja opponálni ennek az elképzelésnek a megvalósítását.

E: Pozsgai megbuktatásában neki milyen szerepe volt?

G F: Főszerepe. A hozzá közel álló emberek meggyőzték arról, hogy Pozsgai az ő pozíciójára tör, s így Pozsgait átbuktatták a Népfronthoz. Köpeczi Béla lett a miniszter, aki korábban akadémikus volt, és akit én csak nagyon felületesen ismertem. Mindössze egyszer találkoztam vele, amikor eljött az Oktatáskutató Intézetbe egy vitára, ahol arról folyt a szó, hogy milyen irányban változzon az oktatásirányítás. Amikor meghallgatta ezt a vitát, mindössze annyit mondott, hogy nagyon szkeptikus abban a tekintetben, hogy itt reális dolgokról van-e szó.

E: Intézet-igazgatóként sem került közelebbi kapcsolatba Köpeczivel?

G F: Nem volt különösebb kapcsolatunk, a munkatervet benyújtottam, elfogadták, és a költségvetést biztosították. A minisztériumból akkor egyedül Bihari Mihállyal volt személyes kapcsolatom, aki a Felsőoktatási Főosztályt vezette, de 1983 őszén elment a minisztériumból, mert őt még Pozsgai vitte oda.

E: Végül is hogyan lett miniszterhelyettes?

G F: Ez úgy történt, hogy én már régen azon spekuláltam, hogy lehet-e valamilyen politikai változást elérni az oktatásban. Elég hosszú töprengés után és mindenféle intelm ellenére

úgy döntöttem, hogy ezt legalábbis meg kell próbálni. Optimizmusom abból fakadt, hogy éreztem, hogy a rendszer gyengül. Ennek az volt a legfőbb jelle, hogy nemcsak a gazdaság csúszott ki a monolitikus pártállami irányítás alól, hanem lehetett látni, hogy az állam az oktatással sem tud mit kezdeni. Vákuumot éreztem ebben a szférában is, és úgy gondoltam, hogy ha a vákuumba benyomul az ember és taktikusan viselkedik, vagyis ügyesen politizál, akkor el lehet valamit indítani. És akkor hosszú töprengések után végül is elvállaltam a miniszterhelyetteségre vonatkozó ajánlatot.

E: Ki tette az ajánlatot?

G F: Az ajánlatot hivatalosan tulajdonképpen még Pozsgai tette, mielőtt leváltották, de fönntartották Pozsgai távozása után is. Egész pontosan az történt, hogy Aczél behivatott egyszer, és azt mondta, hogy tud arról, hogy engem Pozsgai fölkért miniszterhelyettesnek, és véleménye szerint ezt Köpeczinél is fönnt lehetne tartani, mert Köpeczi nem ellenezné. Arra kért, hogy gondolkodjam ezen. Ezen én spekuláltam egy jó ideig, s egyszer csak hívott Köpeczi, a miniszter, és kérdezte, hogy nem akarom-e elvállalni, mert ő szívesen dolgozna velem együtt. Próbáltam kipuhatolni, hogy hogyan gondolkodik az oktatásról, de kiderült, hogy erről nincs határozott elképzelése. Végül is úgy döntöttem, hogy 1983 őszén bemegyek a minisztériumba. Az előzményhez még hozzátartozik, hogy akkor már megvolt a kormánydöntés egy új oktatási törvény kidolgozásáról, és én úgy gondoltam, hogy ennek a törvénynek a kidolgozásával lehetne megpróbálni bizonyos változások elindítását. Ha ugyanis a törvénybe be lehet venni az iskolai autonómiát, és le lehet választani az iskola közvetlen felügyeletét a párt és az állami irányításról, ha ki lehet mondani, hogy az iskolák szakmai irányítása és ellenőrzése nem állami feladat, tehát nem tartozik a tanácsok jogkörébe, akkor itt elindítható egy fontos változás. Lényegében ez a törvény szüntette meg az iskolákban a tanfelügyeletet és vezette be helyette a szaktanácsadói rendszert, amelynek már nem volt hatósági jogköre. Vagyis gyakorlatilag megszűnt az iskolák állami ellenőrzése ennek az intézményrendszerével együtt. Felmerült az is, hogy meg kell szüntetni a kötelező tantervet, de ezt nem mertem felvállalni, mert úgy gondoltam, hogy a magyar oktatási rendszer nincs felkészülve egy olyan mértékű autonómiára, amelyben semmilyen központi szabályozás nincsen.

E: Hogyan zajlott a törvényelőkészítés?

G F: Ez teljesen az én feladatom volt. Lényegében én írtam meg a törvény koncepcióját, a paragrafusok szövegének a megírása pedig már a jogászok közreműködésével történt.

E: Ez a törvény abban az időben nagyon progresszívnek számított?

G F: Úgy vélem, hogy igen. Ez egy szerencsés helyzetben született, mert 1985 táján megrendült a politikai hatalom, mert nem találtak semmilyen megoldást a gazdasági válság kezelésére. Az 1985-ös pártkongresszuson Kádár kierőszoakolta egy növekedési program meghirdetését, amivel már az apparátus sem értett egyet. Akkor már a belső szembenállások mind nyíltabbá váltak, megkezdődtek a harcok a párton belül a hatalomért, és akkor már látszott, hogy itt más mozgástér nyílik, mint korábban. Akkor már nem volt ereje a hatalomnak az oktatásra figyelni. Főként a második vonalbeli káderekkel, a tanácsokkal kellett megküzdenem, pl. a megyei tanácsokkal vagy a fővárosi tanáccsal, amelyek követelte az azonnali leváltásomat. A Minisztertanács Hivatal pl. minden ponton opponálta a törvénytervezetet, ők az egésznek az elvetését indítványozták, ugyanúgy, mint a Tervhivatal. Ők az iskolák gazdasági önállóságába kötöttek bele. Az új törvény, ugye, deklarálta, hogy az iskolák önálló gazdálkodók, holott korábban a tanácsok gazdálkodtak helyettük. A tanácsoknak pedig az volt a kifogásuk, hogy ez a törvény ők tulajdonképpen a portás szerepére kárhoztatja, mert nekik kell finanszírozni az iskolát, de nem szólhatnak bele abba, ami ott történik. Ez

akkora ellenállást váltott ki, hogy nem is merete kiadni a minisztérium az erre vonatkozó végrehajtási rendeletet csak 1987-ben.

E: Ki támogatta a törvényt?

G F: Egy ilyen törvény természetesen megfordult a legfelső pártvezetés előtt is. Akik ezt ott támogatták, azok tulajdonképpen az értelmiségi elithez tartozók voltak, pl. Berend Iván, Ormos Mária, akik tagjai voltak a központi bizottságnak.

E: Ennek a néhány reformpárti értelmiséginek a szava többet nyomott a latban, mint a konzervatív politikai erőké?

G F: Nem voltak komoly politikai erők, amelyek elleneztek. A legfelső politikai hatalom nem foglalkozott az oktatással, Aczélt biztosan megkérdezték, de ő nem opponálta. A minisztertanácsi ülésen tárgyalták a törvénytervezetet, oda meghívtak engem is, az egész vagy húsz percig tartott. Teljesen formális volt. Be volt ágyazva a dolog abba a koncepcióba, hogy reformokra van szükség, és simán megszavazták.

E: Ez a törvény tette lehetővé a 80-as évek végén az iskolai reformkísérleteket?

G F: Igen, de a 80-as évek közepén még nem láthattuk, hogy az évtized végére megbukik a rendszer. Minden esetre ez akkor átment. Az igazán nagy balhé akkor tört ki, amikor 1987-ben megjelent az egyik végrehajtási rendelet, amiből kiderült, hogy vége van a tanácsi oktatásirányításnak. Akkor a törvény azonnali visszavonását követelték, arra való hivatkozással, hogy ez egy alkotmányellenes rendelkezés. Lényegében ezt használták ki bizonyos politikai erők a rendszerváltás után is, amikor az önkormányzati törvényre hivatkozva módosították az oktatási törvény néhány rendelkezését, pl. azt, ami a tantestületek igazgatóválasztási jogára vonatkozott.

E: Amikor miniszterhelyettes lett, mit gondolt az Oktatáskutató Intézet további sorsáról?

G F: Az Oktatáskutató engem akkor már nem nagyon érdekelt, mert amihez én akkor hozzáfogtam, ahhoz az Oktatáskutatótól nem nagyon remélhettem segítséget. Az intézet borzasztóan heterogén összetételű volt. Tele voltak szkepszissel az emberek az iránt, hogy egy ilyen típusú változtatást lehet-e egyáltalán csinálni. Attól félttem, hogy a törvénykonceptió egy meddő vitát indított volna el az intézetben, sőt még ellentábor is szerveződött volna. Ez akkor nem volt egy monolit szemléletű intézet, ahol valamilyen szemléleti egységre lehetett volna számítani ezekben a kérdésekben. Vagyis nem láttam lehetségesnek az együttműködést. Egyes emberekkel igen, tőlük kértem is bizonyos anyagokat, és a tervezeteket elküldtem nekik véleményezésre, de ez a munka természeténél fogva is elég távol állt a kutatóktól.

E: Az intézet további vezetéséről hogy gondolkodott?

G F: Őszintén szólva attól félttem, hogy ha az akkori helyettesem, Kozma Tamás átveszi az intézet vezetését, olyan pedagógiai intézet lesz belőle, mint amilyen korábban a Pedagógiai Kutatócsoport volt. De nem ez történt, mert nem ő lett az igazgató.

E: Pedig logikus lett volna, mert ő volt a tudományos igazgatóhelyettes.

G F: Lehet, hogy ez tévedés volt, de akkor úgy gondoltam, hogy nem Kozma Tamás a legalkalmasabb az intézet vezetésére. Úgy gondoltam, hogy abban a helyzetben inkább olyan vezetőre van szükség, aki hagyja az embereket dolgozni, akinek a vezetése mellett mindenki azt csinálhatja, amihez ért. Végül is Horváth Györgyöt javasoltam igazgatónak, akit többen ajánlottak, akiknek az ítéletében megbíztam. Horváth György pszichológus volt, és én közelebbről nem ismertem. Egyszer-kétszer beszélgettem vele, nyugodt, visszafogott, halk szavú embernek tűnt, és úgy gondoltam, hogy ő megfelelő ember lesz az intézet vezetésére, mert nem telepszik rá a társaságra és nem akarja kisajátítani az intézetet. Az is közrejátszott a választásban, hogy akkor még arra számítottam, hogy ha a minisztériumban nem hagynak dolgozni, akkor esetleg visszamegyek az intézetbe, vagyis én a miniszterhelyetteséget

csak átmeneti megoldásnak tekintettem. De aztán minden másképpen alakult. A minisztériumi munka elhúzódott, viszont Horváth György nem vált be igazgatónak, az intézetben mindenféle zűrök voltak. Jött miatta a rengeteg panasz, és akkor úgy gondoltam, hogy meg kellene próbálkozni Nagy Józseffel, aki Szegeden volt pedagógiával foglalkozó egyetemi tanár. Ő azonban csak átmenetileg vállalta az intézet vezetését, mert nem akart Pestre költözni. Akárhogy is alakult a vezetés, végül is az a fontos, hogy az intézet helyzete stabilizálódott, az intézet a rendszerváltás után is fennmaradt, és beépült a hazai társadalomkutatás rendszerébe.

E: Meddig volt miniszterhelyettesi funkcióban?

G F: 1983-tól 88 végéig. Ezalatt lényegében megtörtént az új törvény bevezetése. Az utolsó változtatás a szakképzési hozzájárulás bevezetése volt, ami lényegében megalapozta a gazdaság hozzájárulását a szakmai képzéshez. Ezt is elfogadta a Parlament, és akkor úgy gondoltam, hogy a minisztériumban már nincs több tennivalóm, és visszamentem a Közgazdasági Egyetemre. Akkor már Cibere volt a miniszter, akivel egyébként sem tudtam együttműködni. Amúgy sem terveztem a minisztériumi pályafutásomat 4–5 évnél hosszabbra. Kineveztem egyetemi tanár voltam, és a minisztériumi munkám mellett is folyamatosan tanítottam.

E: De a politikától azért nem vonult vissza.

G F: Én soha nem voltam politikus. A politikai pálya professzió, az a politikus, aki a politikából él. A többi ember legfeljebb csak politizál. Én mint miniszterhelyettes valóban politikus voltam, de ezzel 1988-ban felhagytam. Nem akartam tovább hivatásos politikus lenni.

E: De az oktatáspolitikát azért befolyásolni akarta.

G F: Természetesen nem akartam hátat fordítani a dolognak. 1990 után Andrásfalvy, az új miniszter felkért arra, hogy csináljak egy új oktatásfejlesztési programot. Arra vonatkozott a felkérés, hogy hogyan lehetne az oktatási rendszert az új hatalmi keretek között átalakítani, és egy új oktatási törvényt előkészíteni. El is készült ennek egy olyan tervezete, amit elég nagy szakmai konszenzus övezett, de nem váltotta ki a hatalmi aktorok egyetértését, vagyis a minisztérium elutasította a tervezetet. A bizottság elkészítette a javaslatát és országos vitára is kiküldte, majd Kálmán Attila államtitkár közölte velem, hogy nem tartanak igényt a további munkámra. Amikor azt kérdeztem, hogy mi a probléma a javaslattal, akkor az volt a válasz, hogy ez túlságosan liberális szabályrendszer, nem ilyenre van szükség, sokkal konzervatívabb módon kellene az oktatást szabályozni. Egyúttal azt is közölte velem, hogy ezt a törvény-tervezetet nem terjesztik a kormány elé, hanem csinálnak egy alternatív javaslatot.

E: Miért éppen Önt kérte fel az MDF-es minisztérium a bizottság vezetésére?

G F: Lehet, hogy olyan megfontolás vezette őket, hogy az 1985-ös törvény nem éppen állampárti törvény volt, de ezt nekem nem mondta senki. Végül is elég sok minden átmentődött az általunk készített eredeti tervezetből az 1993-as oktatási törvénybe, bár abban már volt egy recentralizálási törekvés. Egyébként az 1985-ös törvényhez képest az ezután következő kormányok mindegyike recentralizálta az oktatást.

E: Mennyire kísérte figyelemmel a későbbiekben az Oktatáskutató Intézet sorsát?

G F: Amikor miniszterhelyettes voltam, az intézet a miniszterhez tartozott, nekem csak informális kapcsolatom maradt vele, de természetesen figyelemmel kísértem a sorsát. Úgy gondolom, hogy az intézet a kutatások szempontjából beváltotta az előzetes reményeket. Nem minden területen, de több területen jelentős és folyamatos kutatómunkát tudott folytatni. Talán egyetlen komoly hiánynak azt tartom, hogy a rendszerváltás után a politika és az oktatás összefüggéseinek a kutatása kimaradt az intézet tevékenységéből. Az államszocializmus idején ilyen kutatásokra természetesen nem volt lehetőség, de 1990 után ennek már nem lett volna akadálya. Annál is inkább, mert úgy látom, hogy az oktatási rendszer jelen-

legi problémái ismét politikai természetűek. Úgy gondolom, hogy jelenleg az oktatási rendszer túlságosan ki van szolgáltatva a politika széljárásainak, holott ennek a szférának bizonyos mértékig politikamentességet kellene élveznie, ami természetesen csak a pártok közötti konszenzussal lenne megvalósítható. Jelenleg az oktatás túlságosan ki van téve a pártpolitika hullámveréseinek, ami bizonytalanná teszi az intézményrendszer sorsát, ill. túlságosan is a hatalomváltáshoz köti a fejlesztéseket. Itt olyasmikre gondolok, hogy az előző kormány bevezette a Nat-ot, és a minőségi bérezést a közoktatásba, aztán jött az új kormány, amely bevezette a kerettanterveket és eltörölte a minőségi bérezést. Ez egy ilyen nagy rendszeren belül nem elfogadható, mert az oktatás szempontjából diszfunkciókhoz vezet. Kutatásokkal be lehetne bizonyítani, hogy milyen pontokon konfliktus-halmazó ennek a szférának a direkt politikai befolyásoltsága, vagyis elő lehetne segíteni annak a felismerését, hogy a közoktatásnak, a felsőoktatásnak és a kultúrának ilyenfajta, szorosan a politikához kötött kezelése, huzamosabb ideig nem tartható fent.

E: Szükség van-e egyáltalán jelenleg az Oktatókutató Intézetre?

G F: Azt gondolom, hogy egy ilyen intézetre mindenképpen szükség van. Lehet, hogy az egyetemi kapacitások növekedése következtében egy idő után az oktatáskutatás megoldható lesz egyetemi bázisokon is, de ma még az egyetemek számára nem állnak rendelkezésre azok a feltételek, amelyekkel komoly kutatásokat lehetne művelni. Ha ezt a funkciót pl. a nagyobb pedagógiai tanszékekhez telepítenék, az egészből nem lenne semmi. Ott legfeljebb kis volumenű vizsgálatok lennének lehetségesek, amelyek nem hoznának komolyan akceptálható eredményeket. Az oktatás nagy alrendszer, és valamennyi nagy alrendszernek van minisztériumi szintű kutatóbázisa, és nem hiszem, hogy ezt a funkciót át tudná venni akár a felsőoktatás, akár az akadémiai szféra.

E: Mégis elég sokszor felmerült az intézet megszüntetésének az ötlete.

G F: A minisztériumhoz való szoros kötődés természetesen nem biztosít kellő stabilitást az intézet számára, mert a hatalomváltásnál mindig megkérdőjeleződik az intézet létjogosultsága. De más területen sincs nagyobb stabilitás, ezért mindig meg kell védeni az ilyen kutatóhelyeket a fölszámolási törekvésektől. Véleményem szerint a minisztériumoknak áldozniuk kellene arra, hogy az általuk fontosnak tartott kutatásokat az ilyen típusú intézetekben elvégezzék. Természetesen az mindig is probléma volt az ilyen kutatóintézeteknél, hogy a minisztériumok napi problémákkal foglalkoznak, a kutatóintézet pedig általánosabb problémákat kutat. Sajnos a minisztériumokból mindig is hiányoztak azok a közvetítők, akik képesek lettek volna a kutatási eredményeket a gyakorlati problémák megoldásához transzformálni, vagyis képesek lennének a hosszú kutatási zárótanulmányokból rövid összefoglalókat készíteni. Ezért nem tud a minisztérium valóságos megrendelőként fellépni, de ez a minisztérium problémája és nem a kutatóhelyé.

E: Hogyan alakult később a kutatói pályafutása?

G F: Visszamentem a Közgazdasági Egyetemre tanárnak és kutatóként az Akadémia Politikatudományi Intézetében dolgozom. Ez egy kis intézet, mindössze húsz kutatói státussal. Jelenleg elsősorban politikai szociológiával foglalkozom, a politikai tagoltságot, a pártrendszer alakulását, a választói magatartásokat vizsgálom. Időnként ifjúságkutatási témával is foglalkozom, és most éppen elhatároztam, hogy csinálok egy iskolakutatási témát is. Persze engem az oktatásban most is főként a politikai összefüggések érdekelnek, vagyis az, hogy hol vannak a politikai beavatkozás határai az oktatásban és honnan kezdődik a politika illetéktelen beavatkozása. Pontosabban az érdekel, hogy a jelenlegi beavatkozási mechanizmusok milyen diszfunkciókat okoznak a rendszer működésében. Számomra jelenleg az önkormányzati szint látszik a leginkább problematikusnak, ill. azt látom teljesen elrontott-

nak, ott látnék szükségesnek kardinális változtatásokat. A nagypolitikában pedig azt látom, hogy a diszfunkció univerzális jellegű, tehát nemcsak az oktatási rendszert érinti, hanem más szférákat illetően ugyanolyan káros. A lehetséges két nagy hatalmi ideáltípus, a konszenzusos és a kirekesztő közül jelenleg Magyarországon az utóbbi dominanciája érvényesül, és amíg ez így van, addig egyetlen alrendszer sem tudja azt a stabilitást élvezni a politika részéről, amelyre szükség lenne. Ezt a helyzetet nyilvánvalóan meg fogja haladni a magyar társadalom, ez addig szokott tartani, amíg az éltek közötti leszámolásnak, és az ezzel járó kiszorításnak nincs vége. Nálunk ez a szakasz szerencsére már a végéhez közeledik.

Az interjút Liskó Ilona készítette

Nagy József, az Oktatáskutató Intézet harmadik igazgatója (1988–1990)

Educatio: Mivel foglalkozott, mielőtt igazgató lett az Oktatáskutatóban?

Nagy József: A hatvanas években oktatástervezési témakörben végeztem kutatásokat, kandidátusi értekezésem is ebből készült. Két könyvet és számos tanulmányt publikáltam. Majd az UNESCO oktatástervezési intézetében (IIEP) tanultam, dolgoztam. Szakmai körökben ismertek voltak a közoktatási rendszerekkel, a fejlődésüket befolyásoló gazdasági, társadalmi tényezőkkel kapcsolatos kutatásaim. Továbbá folyamatos kapcsolatban voltam az Oktatáskutató elődintézményével, az MTA Kutatócsoporttal. Egy könyvet is írtunk (Inkei Péterrel, Kozma Tamással, Ritoók Pálnéval közösen), ami 1979-ben jelent meg *Az ezredforduló iskolája* címen. Közreműködtem a különböző közoktatási reformtervek kidolgozásában. Az 1985-ös közoktatási törvény előkészítésében is részt vettem, amelyet Gázsó Ferenc, az Oktatáskutató akkori igazgatója vezetett.

E: Hogyan került az Oktatáskutató Intézet élére?

N J: Az előző igazgató Horváth György volt, akit valamiért nem szeretett az akkori vezetés. Volt még két-három embere az intézetben, aki hozzá kapcsolódott, az ő hatalmukat szeretnék volna megszüntetni azzal, hogy elküldik az igazgatót. Miután őt elküldték, meg kellett oldani az intézet vezetésének kérdését. Kozma Tamás, a szóba jöhető esélyes jelölt nem pályázhatott, mert hosszabb időre Amerikába készült. Az én nevem is felmerült, és megkerestek, hogy pályázzam meg az igazgatói állást. Én a megkeresésre azt mondtam, hogy vállalom, de amint Kozma Tamás hazajön, visszamegyek Szegedre. Ezt az intézetben senki nem akarta elhinni. Valahogy úgy gondolták, hogyha valaki ilyen állásba jut, akkor azt tartósnak tekinti.

E: Mik voltak az alapvető problémák? Miért kellett a korábbi vezetéstől olyan gyorsan megszabadulni?

N J: Csak közvetett ismereteim vannak ennek az okairól. Valószínű, hogy Horváth György szakmai előélete következtében nem egészen olyan irányba vitte az intézet tartalmi munkáját, amiből kifejlődhetett volna az az irányzat, amit később Kozma Tamás és Halász Gábor létrehozott. Ezen kívül a kutatók közül többen nehezen viselték vezetői módszereit. Nem ismerem, hogy ezek a szempontok mennyiben játszottak szerepet az elbocsátásban, de úgy látom, hogy neki sem lett volna jó, ha tartósan az intézet igazgatója marad. Talán az is probléma lehetett – a rendszerváltó hangulatba érthetően formális elemek is belejátszottak –, hogy ő a Szovjetunióban kandidált. Én jól ismertem az akkori munkásságát, olvastam a disszertá-